

Jolanta Piwowar

Modyfikacje związków frazeologicznych : czyli o komunikacji perwersyjnej Violetty Kubasińskiej

Media – Kultura – Komunikacja Społeczna 5, 58-63

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Piwowar

Modyfikacje związków frazeologicznych - czyli o komunikacji p e r w e r s y j n e j Violetty Kubasińskiej

Słowa kluczowe: komunikacja masowa, funkcje komunikowania, komizm, innowacja językowa, związek frazeologiczny

Key words: mass communication, communication functions, comicality, language innovation, set phrases and collocations

Często wymienia się, jako jedno z najważniejszych funkcji masowego komunikowania (oprócz funkcji śledzenia świata i korelacji), funkcję związaną z przekazem kulturowym oraz rozrywkową. Taki charakter mają na przykład niektóre współczesne akty komunikowania¹ bardzo wyraźnie nawiązujące do aktualnych wydarzeń z życia społecznego lub politycznego, znajdujące odzwierciedlenie w komunikowaniu publicznym. Interesujące (jako nośniki tekstów kultury) są także różne filmy i seriale telewizyjne nkręcone w ostatnich latach. Wiele takich produkcji zawiera dużą dawkę humoru nawiązującego do spraw współczesnych, którymi żyje społeczeństwo.

Komizm (powszechnie uznawany za kategorię estetyczną) stanowi właściwość charakterystyczną dla określonych konfiguracji zjawisk spotykanych w życiu lub przedstawionych przez sztukę. Wywołuje u obserwatora (widza) reakcję w postaci śmiechu i wesołości, jednocześnie wyklucza negatywne emocje, na przykład strach i rozpacz. Funkcje komizmu nie ograniczają się wyłącznie do kategorii estetycznych i ludycznych. Komizm ma także wartość pedagogiczną i dydaktyczną. Może on służyć kształtowaniu opinii na temat pewnych zjawisk lub postaw społecznych².

Współczesne filmy najczęściej łączą w sobie satyrę oraz komizm sytuacyjny ze starannie dobranymi elementami wypowiedzi językowej bohatera komicznego. Wypowiedzi bohaterów oraz sytuacje komunikacyjne, w których ci bohaterowie uczestniczą, są oryginalne i dowcipne. Kwestie przez nich wypowiedzane często zaczynają funkcjonować poza filmem, w którym zaistniały – stają się tekstami kultury (na przykład kultury młodzieżowej). Wartość komiczną tych tekstów podnosi także starannie dobrana obsada aktorska (na przykład w filmie *Asterix na olimpiadzie* wystąpili, obok

¹ Cechą charakteryzującą te akty jest ich okazjonalność, krótkotrwałość i silne umotywowanie społeczne, kulturowe i komunikacyjne.

² Zob. *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1988.

Gerarda Depardieu, Alain Delon oraz gwiazdy sportu – Michael Schumacher i Magic Johnson). Talent i kunszt aktorów wpływa między innymi na atrakcyjność ról dubbingowych³.

Dzięki zastosowaniu kategorii komizmu i satyry produkcje Walta Disneya przeznaczone dla dzieci są atrakcyjne również dla dorosłych. Nie lada wyzwanie dla ich twórców stanowiło językowe opracowanie wersji przeznaczonej do dystrybucji w danym kraju. Mistrzowski poziom osiągnęły wersje polskie. Któż nie pamięta *Epoki lodowcowej*, *Madagaskaru* lub tekstów ze *Shreka*, na przykład że „Żwirek kręci z Muchomorkiem” oraz „Zainwestuj w tik-taki, bo ci jedzie”?

Pomysłowością dotyczącą kreacji językowej bohaterów nie ustępują również polskie filmy i seriale komediowe. Przedstawiają czasem takie sytuacje, o których „nawet fizjologom się nie śniło”⁴. Stosuje się w nich najczęściej taką odmianę stylizacji językowej, jaką jest parodia naśladowująca cudzy styl w celu jego ośmieszenia. Parodia polega na wykorzystaniu jakiegoś wyrazistego i łatwo dającego się rozpoznać sposobu mówienia, który zostaje oderwany od swoich zwykłych uzasadnień (na przykład treściowych lub sytuacyjnych) i wprowadzony w kontekst przeczący jego charakterowi, dzięki czemu ulega komicznemu przejawskrawieniu⁵. Współcześnie parodia zwraca się przede wszystkim przeciw normom językowej komunikacji w szerokim sensie, obejmuje ona między innymi mowę potoczną, język prasy oraz języki doktryn ideologicznych. Kategoria parodii ściśle łączy się z satyrą, która najczęściej piętnuje wady ludzkie, obyczaje, sposoby zachowania oraz stosunki społeczne. Wypowiedź o charakterze satyrycznym wyraża krytyczny stosunek do określonych zjawisk życia, podkreśla niestosowność, szkodliwość i absurdalność pewnych sytuacji.

Uzyskanie wyrazistego efektu satyrycznego lub komicznego umożliwia na przykład zastosowanie przekształconych w specjalny sposób związków frazeologicznych. W polskiej lingwistyce znane są dwie teorie związku frazeologicznego – Stanisława Skorupki oraz Andrzeja Marii Lewickiego. Skorupka za związek frazeologiczny uznaje każde połączenie wyrazów. W zależności od stopnia leksykalizacji dzieli frazeologizmy na trzy grupy:

- 1) związki luźne – charakteryzują się niewielkim stopniem zespolenia, a każdy składnik zachowuje swoje znaczenie (na przykład *ciepła woda*, *spacer po ogrodzie*);
- 2) związki łączliwe – charakteryzują się większym stopniem zespolenia, a każdy składnik zachowuje swoje znaczenie (na przykład *wszczynać kłótnię*, *wchodzić w zakręt*);
- 3) związki stałe – charakteryzują się znacznym stopniem zespolenia, a znaczenie całości nie jest sumą znaczeń poszczególnych składników (na przykład *drzeć z kimś koty*).

³ Złośliwi twierdzili na przykład, że najlepszą rolą Jerzego Stuhra była rola osła w filmie *Shrek*.

⁴ Słowa Ferdynanda Kiepskiego z serialu *Świat według Kiepskich*, reż. Okhił Khamidow.

⁵ Zob. *Słownik terminów literackich*, s. 344.

Według Lewickiego frazeologizmem jest jednostka leksykalna, którą cechuje:

- 1) nieciągłość składu – posługując się terminologią Skorupki, można stwierdzić, że związek frazeologiczny składa się z kilku wyrazów;
- 2) stałość formy;
- 3) globalność znaczenia (idiomatyczność) – suma znaczeń składników nie jest znaczeniem całości;
- 4) utrwalenie w systemie języka.

Z punktu widzenia zastosowania związków frazeologicznych w tekstach zróżnicowanych stylistycznie wyróżnia się na przykład:

- 1) związki potoczne;
- 2) książkowe (inaczej erudycyjne) – mogą być odbierane jako przejaw inteligencji, czytania nadawcy;
- 3) związki literackie – stosowane w tekstach literackich, ich znajomość jest bierna, użyte w wypowiedzi Nieliterackiej czynią ją trochę pretensjonalną;
- 4) związki oficjalne – używane są głównie w tekstach publicystycznych, w wypowiedziach polityków. W tekstach mówionych stosowane są tylko wtedy, gdy rozmówcy nie występują jako osoby prywatne, lecz jako reprezentanci określonych grup społecznych. Ich zastosowanie w kontaktach prywatnych może być odebrane jako chęć zwiększenia dystansu wobec rozmówcy.

Ciekawy przykład zastosowania przekształconych związków frazeologicznych⁶ stanowi polska wersja serialu *Brzydula* (w tej roli występowała Julia Kamińska). Kolejne odcinki emitowane były (już drugi sezon – do grudnia 2009 roku) od poniedziałku do piątku. Serial cieszył się tak dużym powodzeniem, że w weekendy powtarzane były wszystkie odcinki dla tych, którzy ich nie widzieli lub chcieliby obejrzeć jeszcze raz. Co ciekawe, chyba najbarwniejsza i najzabawniejsza bohaterka nie jest wcale tytułową brzydulą. Małgorzata Socha wcieliła się w rolę Violetty Kubasińskiej – postaci drugoplanowej, która najbardziej słynie z wypowiedzianych przez siebie kwestii (w dużej części opartych właśnie na modyfikacjach związków łączliwych i stałych) oraz różnych „złoty myśli”⁷.

Violetta Kubasińska „zna” języki obce, o czym świadczą używane przez nią zwroty, na przykład:

- *Ulala, czyli proszę, jak to mówią Francuzi.*
- *Jak ktoś jest dla mnie miły, to ja mu vis-à-vis* (zamiast: vice versa).
- *Hasta la vista, baby. Co znaczy, żegnaj!*
- *Małe tata teta* (zamiast: tête-à-tête).
- *Veni, Vinci i da Vinci* (zamiast: Veni, vidi, vici⁸).

⁶ Trzeba zaznaczyć, że – z punktu widzenia normy językowej – każde naruszenie stałości składu związku frazeologicznego uznawane jest za błąd językowy.

⁷ Autorką jej powiedzonek jest Maria Czubaszek – autorka wielu znanych tekstów satyrycznych.

⁸ Słowa, którymi w 47 roku p.n.e. Juliusz Cezar zawiadomił senat o zwycięstwie nad królem Pontu Farnacesem II.

Violetta Kubasińska jest znawczynią wielu dziedzin: literatury, psychologii (zwłaszcza męskiej), matematyki, medycyny, sportu i geografii, na przykład:

- *Nie wiedziałam, że tak ciężko być bohaterem. Jak przerabialiśmy Mickiewicza, to w ogóle tego nie rozumiałam, a teraz sama czuję się jak ten dziad Konrad.*
- *Życ albo nie żyć – jak pisał Hamlet.*
- *Na męskiej psychologii to ja zęby jadłam.*
- *Odpowiednia kobieta jest w stanie zmienić mężczyznę o 360°.*
- *Tak mnie stresujesz, że czuję, jak mi się normalnie wolny rodnik wytwarza!*
- *Rów Marsjański* (zamiast: Rów Mariański).
- *Ajax Amsterdam. FC Pronto. Acze Milan* (skojarzenie z nazwami środków czystości; poprawnie: Ajax Amsterdam, FC Porto, AC Milan).

W celu wyraźniejszego pokazania cech językowych opisywanej bohaterki serialu zastosowano różnorodne zabiegi językowe. Styl wypowiedzi Violetty Kubasińskiej zawiera w sobie typowe elementy charakterystyczne dla stylu potocznego oraz stylu książkowego (najczęściej celowo i znacząco zdeformowane, dzięki czemu uzyskuje się efekt humorystyczny). Wprowadzenie innowacji w zakresie związków frazeologicznych podkreśla indywidualność i oryginalność języka tej postaci. Oto wybrane przykłady innowacji w zakresie związków frazeologicznych:

1. Innowacje wymieniające:

- *Przed kamerami czuję się jak ryba w galarecie* (poprawnie: ryba w wodzie).
- *To jest grubymi gwoźdźmi zbite* (poprawnie: grubymi nićmi szyte).
- *Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubańczykowi.*

Motywacja towarzysząca ostatniemu zacytowanemu przykładowi jest szczególnie wyrazista. Słowo *Kuba* zostało potraktowane jako nazwa państwa, nie zaś imię własne, stąd wymiana elementu w drugiej części przyśłowia – zamiast *Kubie* jest: *Kubańczykowi*.

Niektóre elementy leksykalne zawarte w związkach frazeologicznych zostały zastąpione ich bliższymi lub dalszymi synonimami, na przykład:

- *Życ jak pod abazurem* (poprawnie: żyć jak pod kloszem).
- *Pies sadownika* (poprawnie: pies ogrodnika).
- *Być jak dwie krople deszczu* (dodatkowo skrócono związek frazeologiczny; poprawnie: podobny jak dwie krople wody).
- *Położyć wszystko na jedną wagę* (wymieniony został rzeczownik *szala* na *waga*; istnieje tu ogólne pokrewieństwo semantyczne pomiędzy tymi wyrazami – szala jest, jak wiadomo, częścią wagi).

2. Innowacje kontaminujące:

- *Pasować jak kwiatek do karety* (pasować jak wół do karety + pasować jak kwiatek do kożucha).
- *Wywalić z pracy na zбитy bruk* (wyrzucić/wywalić kogoś na zбитy łeb + wyrzucić kogoś na bruk).
- *Jak wpadnę, to na amen mnie wyleją w pacierzu... Albo jeszcze gorzej* (wylać kogoś + jak amen w pacierzu).

3. Innowacje uzupełniające:

- *Nie ze mną te numery, brunet* (zaczepnięte z filmu *Stawka większa niż życie*: „Nie ze mną te numery, Bruner”; wymiana elementu ma charakter doraźny, uzupełnia i precyzuje znaczenie frazeologizmu).

4. Innowacje skracające:

- *Ten się śmieje, kto jest ostatni* (poprawnie: ten się śmieje, kto się śmieje ostatni).

5. Innowacje rozwijające:

- *Po moim bladym trupie* (poprawnie: po moim trupie).
- *Urodzona negocjatorka. A do tego w czepku* (wprowadzone wtrącenie – przerwanie ciągłości związku frazeologicznego; poprawnie: być urodzonym w czepku).

Oprócz wymienionych i scharakteryzowanych innowacji związków frazeologicznych, w wypowiedziach Violetty Kubasińskiej wykorzystano także inne zabiegi językowe. Wymienić trzeba przede wszystkim zabiegi słowotwórcze – neologizmy stworzone doraźnie, na użytek konkretnej sytuacji komunikacyjnej, w której uczestniczyła bohaterka filmu, na przykład:

- *Ale z ciebie wypaplaczka.*
- *Ale z niego brzyduloofil.*
- *Radotwórczyni od siedmiu boleści.*

Szerokie zastosowanie w wypowiedziach bohaterki znalazły paronimy, czyli wyrazy kojarzące się z innymi ze względu na wspólność rdzenia lub podobieństwo fonetyczne (brzmieniowe), co często powoduje ich błędne użycie. Taki też charakter ma wyraz (właściwie cytat zaczepnięty z wypowiedzi Violetty Kubasińskiej) zawarty w tytule tego artykułu: komunikacja *perwersyjna*, chodziło oczywiście o komunikację *perswazyjną*. Oto kilka innych przykładów:

- *Zdemontować plotki* (zamiast: zdementować).
- *Ogiery poszły w las* (zamiast: ogary poszły w las).
- *Robił stymulacje* (zamiast: symulacje).
- *Przyprawił go o apokalipsę* (zamiast: przyprawił go o apopleksję).

Czasem stosuje się też bardziej złożony zabieg językowy, polegający na przykład na połączeniu innowacji wymieniającej z paronią:

- *Tak jak w Kodeksie Murgrabiego. Oko za oko, sekret za sekret* (poprawnie: w Kodeksie Hammurabiego. Oko za oko, ząb za ząb).

Humorystycznego zabarwienia nabierają frazeologizmy, w których zamieniono niektóre rzeczowniki, na przykład:

- *Mam ochotę na słonią z kopytami* (poprawnie: zjeść konia z kopytami).
- *Trafiła kosa na płot* (poprawnie: trafiła kosa na kamień).
- *Grzebała się jak mucha w kompocie* (zmieniony został także czasownik; poprawnie: ruszała się jak mucha w smole).
- *Trzeba złapać byka za ogon* (zmieniony został także czasownik; poprawnie: chwycić byka za rogi).

Doraźnie w wypowiedziach bohaterki stosuje się zabieg polegający na zwiększeniu intensywności znaczenia zawartego we frazeologizmach poprzez wymianę jednego z elementów (swoisty rodzaj intensiwów – zastępuje się jeden ze składników innym wyrazem o znaczeniu wielokwantyfikatorem), na przykład:

– *Nieszczęścia chodzą stadami* (zamiast: parami).

Zbliżone znaczenie ma zastosowana w wypowiedzi nazwa własna Mount Everest w połączeniu z rzeczownikiem – jako symbol czegoś występującego w stopniu najwyższym:

– *To był Mount Everest bezczelności*.

Istnieją też proste sposoby na wprowadzenie zmiany znaczenia związku frazeologicznego (przysłowia) poprzez wymianę czasownika, na przykład:

– *Co się odwlecze, to się upiecze* (zamiast: co się odwlecze, to nie uciecze).

Zacytowane przykłady wypowiedzi bohaterki serialu *Brzydula* – Violetty Kubasińskiej – w jakimś stopniu odzwierciedlają cechy języka młodzieży, który jest potoczny, bardzo dynamiczny, szybko poddaje się zmianom i różnym aktualizacjom, a przede wszystkim nawiązuje do spraw, które dotyczą ludzi młodych i są częścią ich świata⁹. Współczesna młodzież lubi eksperymenty językowe i, oczywiście, ma poczucie własnej wartości, tak jak opisywana bohaterka serialu, bo przecież „Violetty Kubasińskiej się nie wystawia. Chyba że w teatrze”.

Dzięki zastosowaniu wszystkich opisanych zabiegów językowych nie tylko postać filmowa staje się wyrazista i łatwo rozpoznawalna, lecz także powstaje nowa jakość w tekstach kultury. Pod wpływem takich czynników po jakimś czasie pewnym zmianom podlegają normy poprawności językowej (jeśli modyfikacje potwierdzone są w uzusie językowym).

Summary

Modifications in set phrases and collocations – towards perverse communication of Violetta Kubasińska

The present paper discusses selected approaches towards linguistic norm modifications, related to phraseological correctness. Diverse examples presented in the study, refer to the ways set phrases and collocations can be used in building linguistic and situational comicality in TV sit-coms, Polish production “*Brzydula*” (on the basis of the American “*Ugly Betty*”), being one of them.

⁹ Interesujące (z punktu widzenia komunikacyjnego i kulturowego) są sposoby wyrażania dezaprobaty dla rówieśników. Można to zrobić w sposób dobitny, nie używając wulgaryzmów, na przykład mówiąc komuś: „twoja stara klaszcze u Rubika”; „twoja stara gwizdże w kani-kułach” (nawiązania do utworów muzycznych); „twoja stara sprzęta w naszej klasie/ma zero znajomych na naszej klasie”; „twoja stara ma stragan na Allegro” itp.